

DIYÂRBEKİRLİ MEHMED SAİD PAŞA'NIN BİBLİYOGRAFYASI¹

Kabul Tarihi: 10.03.2016

Yayın Tarihi: 13.04.2016

Özkan CİĞA*

Öz

XIX. yüzyılda yaşayan ve devrin önde gelen ilim adamlarından biri olan Diyârbekirli Mehmed Saîd Paşa (d.1248/1832 - ö.1309-1891) devlette çeşitli vazifelerde bulunmuş, aynı zamanda dil, edebiyat, teori, tarih ve matematik ilimlerine dair birbirinden değerli pek çok eser kaleme almıştır. Mehmed Saîd Paşa, tarihçi kimliğinin yanı sıra özellikle şiir ve belâgat alanında yazdığı eserleriyle öne çıkmıştır. Onun önem arz eden hayatı, edebi kişiliği ve eserlerinin her dönemde araştırılmaya muhtaç bir hazine değerinde olduğu söylenebilir. Saîd Paşa ile ilgili sağlıklı bir çalışmanın yapılabilmesi, daha önce yapılmış olan çalışmaların Saîd Paşa'nın hangi yönlerine yoğunlaştığının bilinmesiyle mümkündür. Bunun için Saîd Paşa'nın bibliyografyasının hazırlanması önem arz etmektedir. Bu bibliyografya, kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler ve Mehmed Saîd Paşa'dan bahseden kitap, temel biyografik kaynaklar ve ansiklopediler olmak üzere beş başlıktan oluşur.

Anahtar Kelimeler: Diyârbekirli Mehmed Saîd Paşa, Bibliyografya, Saîd Paşa'nın Hayatı ve Eserleri.

DİYARBEKİRLİ MEHMED SAİD PASHA'S BIBLIOGRAPHY

Abstract

Diyarbakirli Mehmed Said Pasha (b.1248/1832 - d.1309-1891) who lived in XIX. century and one of the leading scholars worked various duties in state and he wrote many valuable from each other works about language, literature, theory, history and mathematics. Mehmed Said Pasha was knew writer poetry and rhetoric works as well as he was historian. We can point out that his works, life, literary personality is a treasure to research. That's why previous studies are important to learn his works features and his literary personality. The aim of this work is listing books, theses, articles, papers about Mehmed Saîd Pasha.

Keywords: Diyarbakirli Mehmed Said Pasha, Bibliography, Said Pasha's life and works.

A. Diyârbekirli Mehmed Saîd Paşa'nın Hayatı (1832/h.1248-1891/h.1309)

İbrahim Cehdî Efendi'nin torunu, Diyarbakırlı Süleyman Nazif Efendi'nin oğlu Mehmed Saîd Paşa, 1832'de (h.1248) Diyarbakır'da doğdu.² Henüz bir yaşındayken babasını kaybeden Saîd Paşa yetim olarak büyümüştür. Seyyid Nesîmî, İsmail Fâmî, Mehmed Emîrî, Hâmî, İbrahim Cehdî, Süleyman Nazif Efendi gibi birkaç nesil şair ve sanatkâr yetiştirmiş bir aileye mensup olan³ Saîd Paşa, şair Süleyman Nazif ve şair Faik Ali Ozansoy'un babasıdır. Şair ve yazar olan Mûnis Fâik Ozansoy'un da dedesidir. Tarihçi, devlet adamı ve şair olan Saîd Paşa medrese eğitimini Diyarbakır'da tamamlamış ve 1857 yılında hâcegânlık rütbesini almıştır. Daha sonra sırasıyla vilâyet tahrirat kalemi başkâtibi,

¹ Bu yazı, Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu (26-27 Mart 2015 Diyarbakır)'unda sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir.

*Arş. Gör., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, ozkan.ciga@dicle.edu.tr.

²İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2002), Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû's-Şuarâ), [Haz. İbrahim Baştuğ] Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları C.4, s. 2059-2064, Ankara.

³ Erdoğan, Kenan (2004), *Diyarbakırlı Sa'id Paşa Dîvânı* s.7. Manisa.

mektupçu muavini ve vilâyet mektupçusu olmuştur.⁴ Diyarbakır mektupçuluğundan sonra Ma'mûretü'l-Azîz ve daha sonra Maraş, Mardin, Muş mutasarrıflıklarında bulunmuştur.⁵ Midhat Paşa tarafından himaye edilen Saîd Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında görevinden azledilmesine rağmen Midhat Paşa'nın gayretleriyle memuriyete tekrar dönmüş ve Muş, Siirt, Mardin mutasarrıflıklarına getirilmiştir. 1891 yılında ikinci kez Muş mutasarrıflığına atanan Saîd Paşa, burada on dokuz ay kaldıktan sonra hastalanmış ve kendi isteği üzerine üçüncü kez Mardin mutasarrıflığına geçmiştir. Burada üç ay kaldıktan sonra 1891'de (h.1309) Mardin'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁶

Faik Reşad'ın ifadesine göre “devrin İbn-i Sînâ'sı” olarak bilinen Saîd Paşa, İslâm kültürüne ait bilgilerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca da öğrenmiş; mantık ve matematik gibi ilimlerle de uğraşmıştır. İdareci olarak dürüstlüğü ile şöhret yapmış; idarî görevlerdeki başarısı onun 40 yıl Diyarbekir eyâletinin vazgeçilmez bir yöneticisi olmasını sağlamıştır.⁷ Saîd Paşa'nın mensur eserlerinin yanı sıra manzum eserlerinin de meşhur olduğu bilinmektedir. Özellikle “Müstakîm ol Hazret-i Allâh utandırılmaz seni” mükerrer mısralı muhammesi bu niteliktedir. Ali Emîrî, Saîd Paşa'nın medhine dair şu beyitleri dile getirmektedir:

“Çıkmamıştır böyle bir sâhib-kemâl-i bî-nazîr
Kandihar ü İsfahan'dan Kûfe'den, Beyrut'tan
Hâs u âmî sûret-i bî-rûha döndü halkının
Rûh idi ayrıldı gûya Mer'aş ü Harput'tan”⁸

B. Diyârbekirli Mehmed Saîd Paşa'nın Eserleri

1. Divan

Millî Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Eserler kısmı Nu: 210.

Divançe-i Eş'âr adıyla Diyârbekir Vilâyet Matbaası'nda yayımlanmış (1288/1871).

Bu şiirlerin müsveddeleri olan defterler İstanbul Arkeoloji Müzesi Nu: 102.

Ayrıca Abdullah Uçman'ın şahsi kütüphanesinde yer alan Saîd Paşa'nın şiir defteri.

2. Diyârbekir Târîhi

Diyârbekir Salnâmesi'nin ikinci kısmı, 144 sayfalık bölüm. (1885)

⁴ Parmaksızoğlu, İsmet (1980), *Sa'id Paşa, Diyârbekirli Mehmed* Türk Ansiklopedisi, C. XXXVIII, Millî Eğitim Basımevi, s.50, Ankara.

⁵ Ali Emîrî (2003), *Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, Hazırlayanlar: Galip Güner, Nurhan Güner, s.29, Ankara.

⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bk. Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmanî*, [Haz.Nuri Akbayar-Seyyit Ali Karaman] Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 5, İstanbul., Bursalı Mehmed Tâhir (1972), *Osmanlı Müellifleri* (Hz. F. Yavuz, İ. Özen) c.2 s.362-365 İstanbul., İnal İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2002), age. s. 2059-2064.

⁷ Parmaksızoğlu İsmet (1980) a.g.md., s. 51.

⁸ İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2002), age. s. 2063.

4. Mîzânü'l-Edeb
Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul (1305/1888)
5. Mir'âtü'l-İber (Mufassal Tarih-i Umumî)
Karabet ve Kasbar Matbaası [c.1-5 (1304/1888)/ c. 6-7 (1305/1889)/ c.8-9 (1306/1890)]
6. İlm-i Hesâb
İbret Matbaası, İstanbul (1288/1871)
7. Tabsıratü'l-İnsân
Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Matbaası (1289/1872) Mahmudbey Matbaası (1307/1891)
8. Mir'ât-i Sıhhat
Diyârbekir Vilâyet Matbaası (1287/1871)
9. Hülâsa-i Mantık
Alem Matbaası, İstanbul (1310/1892) Asır Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul (1315/1897)
10. Encümen-i Şu'arâ veya Mecmû'a-i Müntehebât
11. Nuhbetü'l-Emsâl
Diyârbekir Vilâyet Matbaası (1289/1872)
12. Kasîde-i Nûniyye Tercümesi
13. Kasîde-i Bürde Tercümesi
İstanbul Arkeoloji Müzesi Nu: 145.

C. Diyârbekirli Mehmed Saîd Paşa Hakkında Yapılan Çalışmalar

I. Kitaplar

- AYDOĞAN, Saliha (2009), *Diyârbakırlı Sa'id Paşa Mîzânü'l-Edeb*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ERDOĞAN, Kenan (2004), *Diyarbakırlı Saîd Paşa Dîvânı*, Manisa.
- EREN, Yavuz (2015), *Tabıratü'l-İnsân (İnsana Tutulan Ayna)*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

II. Tezler

- AYDOĞAN, Saliha (2007), "Sa'id Paşa Mizanü'l-Edeb (İnceleme-Metin-Dizin)" (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Eski Türk Edebiyatı) (Danışman: Doç. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK) Ankara.
- BALTA, Nuran (2009), "Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Nazariyesi Geleneğinde Mîzânü'l-Edeb'in Yeri" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Danışman: Prof. Dr. Recep Duymaz) Edirne.
- FİDANCI, Mahmut (1986), "Saîd Paşa Mizanü'l-Edeb" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

MERCAN, İlyas (1988), “Mîzânü’l-Edeb Diyarbakırlı Saîd Paşa” (Bitirme Tezi) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü İzmir.

III. Makaleler

ALBAYRAK SAK, Vesile (2013), Saîd Paşa’nın Kaside-i Bürde Tahmisi, *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: Edebiyat Prof. Dr. Mustafa Arğunşah Armağanı* 8, s. 9 (Yaz): 523-559.

ATALAY, Mehmet (2007), Ebu’l-Feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin, Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi, 05.07. <<http://www.doguedebiyati.comi/>>.

ERDOĞAN, Kenan (1999), Klasik Mi’râciyyelerden Farklı Bir Mi’râciyye: Saîd Paşa ve Mi’râciyyesi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, s. 163-185 Erzurum.

ERDOĞAN, Kenan (2001), Saîd Paşa Divanına Göre XIX. Yüzyıl Divan Şiirinde Görülen Bazı Değişimler, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S.9, s.83-106 Konya.

ERMİŞ, Hamza (2006), Mîzânü’l-Edeb Diyarbakırlı Saîd Paşa, *Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul 1305/1888, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 s. 241-244 Kitap Tanıtımı.

KADIOĞLU, İdris (2009), Diyarbakırlı Saîd Paşa Divanı, Divandaki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Ali Emiri Efendi’nin Yazdığı Nazireler, *T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi (Düşbed) Nisan Yıl-1 S.1*

HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah (1988), Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, s.116. Erzurum.

YEŞİLÇİÇEK, Vedat (2010), Edebiyatımızda “Nazariyat Tartışmaları” ve Mizanü’l Edeb Adlı Eserin Bu Tartışmadaki Yeri ve Önemi, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2, 115-123.

IV. Bildiriler

ARSLAN, Mustafa Uğurlu (2015), “Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası’nda Saîd Paşa ve Süleyman Nazif’in İzleri” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.

ÇALDAK, Süleyman (2015), “İlm-i Ma’ânî ve Saîd Paşa’nın Katkıları” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.

DAĞLAR, Abdülkadir (2015), “Millî Belâgat Devri Dâiresinde Sid Paşa’nın Arûz İmlâsına Dâir Dikkati” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.

ERDOĞAN, Kenan (1999), “Saîd Paşa Divanı’na göre XIX. yüzyıl Divan şiirinde görülen bazı Değişmeler.” VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul. 8 - 12 Kasım.

ERDOĞAN, Kenan (2015), “Doğruluğu Şiar Edinen Bir Şair Saîd Paşa ve Yeni Dört Manzumesi” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.

- KADIOĞLU, İdris (2006), “Havası şairlere iyi gelen büyüğü Şehir Mardin'in Ali Emîrî ve Saîd Paşa'nın hayatındaki Yeri.” I. Uluslararası Mardin tarihi sempozyumu bildirileri = 1 st international symposium of Mardin history papers: 26-27-28 Mayıs 2006. Editör İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş. Mardin: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.
- KADIOĞLU, İdris (2015), “Saîd Paşa ve Tenezzüh Şiiri” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- KAYA, Muhammet (2015), “Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî ile Mîzânü'l-Edeb'in Muhtevâlarını Mukayese Denemesi” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- KILIÇ, Atabey (2015), “Saîd Paşa Dîvânı'nın Neşri Üzerine Notlar” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- KOÇOĞLU, Turgut (2015), “Sa'id Paşa'nın Tahmid'i Üzerine Düşünceler” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- KONCU, Hanife (2015), “Vardır Söyleyecek Çok Sözüm Sana – Saîd Paşa'nın Bir Şiir Defteri Üzerine Bazı Düşünceler” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- MERMUTLU, Bedri (2015), “Diyarbakirli Saîd Paşa'nın Kişisel ve Memuriyet Hayatına Ait Belgeler” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- PAKSOY, Kezban (2015), “Saîd Paşa'nın Mizânü'l-Edeb'i ile Mehmed Şükrî'nin İlm-i Belâgat'ının Mukayeseli Değerlendirmesi” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- TANYILDIZ, Ahmet (2015), “Saîd Paşa'nın Nuhbetü'l-Emsâl Adlı Eseri Üzerine” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- TANYILDIZ, Ahmet (2014), “Akrabalık Yönüyle Diyarbakırlı Dîvân Şairleri” Uluslar arası VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, 15-16 Kasım Diyarbakır.
- TİMUR, Kemal (2015), “Mekân ve İnsan Bağlamında Diyarbakırlı Sıradışı Şahsiyetler” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- TUĞLUK, İbrahim Halil (2015), “Saîd Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eseri Üzerine” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- ÜNVER, Süheyl, Tuna Nezihe (1960), “XVIII. Asırda Sırf Türkçe Manzumelere Üç Yeni Örnek”, 8.Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957, TDK yayınları S.179, s.165-168. Ankara.
- YAVUZ, Seyit (2015), “Saîd Paşa Dîvânı'nda Yer Alan Atasözleri ve Deyimler Üzerine” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- YETİŞ, Kazım (2015), “Diyarbakırlı Saîd Paşa'nın Klâsik Şiir İle İlgili Tenkitleri ve Bu Şiirden Beğendikleri” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.
- YILDIZ, İrfan (2015), “Mimari ve Süsleme Özellikleri Bakımından Saîd Paşa (Süleyman Nazif) Evi” Saîd Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart Diyarbakır.

V. Mehmed Saîd Paşa'dan Bahseden Kitap, Temel Biyografik Kaynaklar ve Ansiklopediler

- AKYÜZ, Kenan (1958), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* 2.b. Doğu Matbaası, s. 361,385 Ankara.
- Ali Emîrî (1327), *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul.
- Ali Emîrî (1336), *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası*, İstanbul.

- Ali Emîrî (1918), *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul.
- Ali Emiri Efendi (2003), *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid* (Haz. Galip –Nurhan Güner) Ankara.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1951-1955), *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn* C.1 s. 392 İstanbul.
- BANARLI, Nihad Sâmi (2001), *Resimli Türk Edeiyatı Tarihi*, C.2 Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1997), *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları* Birinci ve İkinci Cilt, San Matbaası, Ankara.
- Bursalı Mehmed Tâhir (2009), *Osmanlı Müellifleri* (Hz. Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz) C.2 s.241-244 Ankara.
- GÖVSA, İbrahim Alâeddin (1933-1935), *Meşhur Adamlar*, C.1 s. 339-340, İstanbul.
- GÖVSA, İbrahim Alâeddin (1933), *Süleyman Nazif*, İstanbul: Semih Lütfü Yayınevi.
- GÜR, Muhammet (1992), *Makale ve Mektuplarına Göre Süleyman Nazif*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, s. 8-10, İstanbul.
- İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2002), *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî's-Şuarâ)*, [Haz. İbrahim Baştuğ] Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları C.4, s. 2059-2064, Ankara.
- KARAKAŞ, Şuayb (1988), *Süleyman Nazif*, KTBY, Ankara.
- KURGAN, Şükrü (1955), *Süleyman Nazif*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- ÖZERDİM, S.Nabi (1958), *Süleyman Nazif*, İstanbul.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1980), *Sa'id Paşa, Diyarbekirli Mehmed* Türk Ansiklopedisi, C. XXXVIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- REŞAD, Faik (1312), *Eslâf*, Âlem Matbaası, C. II, s. 19 İstanbul.
- SÜREYYA, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmanî*, [Haz.Nuri Akbayar-Seyyit Ali Karaman] Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tahirü'l-Mevlevî (1994), *Edebiyat Lügatı*, İstanbul.
- TUMAN, M. Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî* (Hz. Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz) C.1, s. 438 Bizim Büro Yayınları, Ankara.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, *Sa'id Mehmed Paşa (Diyarbakırlı)* Dergâh Yayınları, C.7, s. 430.